

Ғылыми парадигма. Көп парадигмалы лингвистика ғылымы

Ғылыми парадигма (грек тілінен. *παράδειγμα*, "сурет, үлгі, мысал, модель") - ғылыми қызметтің ғылыми қоғамдастық сөзсіз қабылдаған моделі. Ғылым философиясына бұл терминді Т.Кун[1] 1958-1959 жылдары[2] енгізген. Парадигмалардың өзгеруі ғылыми революция кезінде орын алады, өйткені ғылыми білім секіріспен дамиды, ауытқулар парадигманың рөлін әлсіретеді, қоғамды өзгерту үшін адамдардың жаңа бірлестіктері пайда болады, ал революция кейбір институттарды басқалардың пайдасына ішінара тастауға мәжбүр етеді.

Томас Кун парадигманы "ғылыми қоғам мүшелеріне тән сенімдердің, құндылықтардың және т.б. тарихи қалыптасқан жиынтығы" деп сипаттады. Басқаша айтқанда, ол зерттеу әрқашан Қазіргі, жалпы қабылданған парадигма (қалыпты ғылым) аясында жүргізіледі деген идеяны енгізді. Бірақ оның орнына басқа парадигма келеді, онда зерттеушілер қабылданған парадигмаға сәйкес келмейтін басқатырғышты (аномалияны) кездестіреді. Т. Кунның пікірінше, бірде-бір парадигма ешқашан барлық мәселелерді шешпейді, өйткені ол бірдей мәселелерді шешпейді, өйткені парадигманы талқылау әрқашан сұрақты қамтиды: қандай мәселелерді шешу маңызды?

Мұндай революцияның бір мысалы-Ньютон динамикасына көшу: ғылыми көзқарастардың өзгеруі ғылымның ауырлық күшінің себебін түсіндіруге міндетті емес екенін түсінуді қамтиды (Аристотель заманынан бері қалыптасқан), оның бар екендігін ескеру жеткілікті[3]. Т. Кун былай деп жазады: "Егер Ньютон динамикасын зерттейтін студент күш, масса, кеңістік және уақыт терминдерінің мағынасын ашса, онда оған оқулықтардағы анықтамалар емес, проблемаларды шешуде осы ұғымдарды бақылау және қолдану көмектеседі" [4]

Іс жүзінде әр түрлі ғылымдардағы парадигмалар олардың жетілуіне, математикалық аппаратты қолдану дәрежесіне, эксперимент техникасына және белгілі бір пәннің ғылыми дәстүрлеріне байланысты өзгереді. Ғылыми парадигма ғылыми көшбасшылардың еңбектерінде, оқулықтар мен оқу бағдарламаларында бекітілген.

Ғылыми парадигма "қалыпты ғылымның" шеңберін анықтайды:

- негізгі заңдар мен ұғымдар;
- "метафизикалық компоненттер": фактілерді түсіндіруді "Ғылыми" деп қабылдау үшін сәйкестік қажет критерийлер;

- құндылық преференциялары (мысалы, сандық және сапалық болжамдар, қарапайымдылық пен деталь арасындағы тепе-теңдік).

Ғылыми парадигма ұтымды ғылыми қызметтің шекарасын анықтайды, кейбір міндеттер шешілмейтін болып шығады; мұндай "жұмбақтардың" жинақталуы ғылыми қоғамдастықта күмән тудырады және бәсекелес ғылыми қауымдастықтардың пайда болуымен сипатталатын "ерекше" кезеңдер.

Кунның идеялары лингвистика тарихнамасына үлкен әсер етті. Кейбір лингвистер парадигма ұғымын ежелгі дәуірден бүгінгі күнге дейін тілдің бүкіл даму тарихына қолданды. Басқа лингвистердің пікірінше, лингвистикадағы алғашқы ғылыми парадигма ХІХ ғасырдың басында пайда болды, сондықтан парадигма ұғымы тек ХІХ–ХХ және одан кейінгі ғасырлардағы лингвистикаға қатысты. Тіл біліміндегі парадигмалардың санына келетін болсақ, бұл сұрақ ашық күйінде қалады. Дәстүр бойынша үш ғылыми парадигма ерекшеленеді: Салыстырмалы тарихи, жүйелік-құрылымдық және антропоцентрилік.

"Салыстырмалы тарихи парадигма лингвистикадағы алғашқы парадигма болды, өйткені салыстырмалы тарихи әдіс зерттеудің алғашқы арнайы әдісі болды. Бүкіл ХІХ ғасыр осы парадигманың қамқорлығымен өтті. Жүйелік-құрылымдық парадигма кезінде зейін тақырыпқа, затқа, атауға бағытталды, сондықтан сөз басты назарда болды", – деп жазады В.А. Маслова.

А. М. Ломовтың пікірінше, жүйелік құрылымдық парадигма тіл элементтері болуы мүмкін деген болжамға негізделген, егер олар белгілі бір жүйе болып табылатын және әрбір жеке элементтің маңызды қасиеттерін анықтайтын кеңірек әмбебаптың құрамдас бөліктері ретінде қарастырылса, жеткілікті толықтығы мен қажетті қатандығымен білікті. Бұл лингвистикалық зерттеудегі ауырлық центрін тілдік имманенттілікке ауыстыруды білдірді және тілді кез – келген байланысты құбылыстардан (ең алдымен мәдениет, адам, қоғам) қатаң шектеуді талап етті. Тіл Соссюрде "өзім үшін де, өзім үшін де" қарастырылды.

Оқшаулану идеяларының дағдарысы лингвистиканы тілді оның сыртқы байланыстарының, адаммен, мәдениетпен, қоғаммен байланыстарының алуан түрлілігінде зерттеу қажеттілігіне әкелді. Антропоцентризм қазіргі лингвистикалық зерттеулерге тән сипатқа айналды. Антропоцентристік парадигма (А.М. Ломовтың номинативті-прагматикалық парадигмасы), В. А. Маслованың пікірінше, зерттеушінің мүдделерін объектіден таным субъектісіне ауыстырады, адам тілде және адамдағы тілде талданады. Осы парадигма шеңберінде қалыптасатын негізгі бағыттар ретінде когнитивті лингвистика және лингвомәдениеттану деп аталады. Антропоцентризм, әрине, қазіргі лингвистиканың айрықша ерекшелігі болып

табылады, бірақ оны парадигма мәртебесіне көтеру кейбір ғалымдарға оның әдіснамалық емес, онтологиялық болып саналатындығына байланысты күмән тудырады. Ю. Н. Қарауылов тарихи, психологиялық, жүйелік-құрылымдық және әлеуметтік ғылыми лингвистикалық парадигмалар туралы жазады. Әлеуметтік (коммуникативті) парадигма аясында бірқатар бағыттар бөлінеді: антропоцентрлік, социолингвистикалық, когнитивті, психолингвистикалық, лингвомәдениеттану, олар қандай да бір жолмен мәтін мен сөйлеу әрекетімен байланысты. Ю.Н.Қарауыловтың төрт лингвистикалық парадигмасын психологиялық және әлеуметтік парадигмаларды антропоцентристік парадигмаға біріктіру арқылы В. А. Маслованың жоғарыда аталған үш дәстүрлі лингвистикалық білім парадигмасына дейін азайтуға болатыны анық.

Сонымен қатар, дәстүрлі парадигмаларды талдау, біздің ойымызша, олардың біртектілігін көрсетеді. "Салыстырмалы тарихи парадигма" деп аталатын тілді зерттеудің бөлек, бірақ өте маңызды әдісі, ал жүйелік-құрылымдық және антропоцентристік парадигмалар әртүрлі зерттеу әдістерін ғана емес, сонымен қатар тілдің табиғатын әртүрлі түсінуді де қамтиды.

Дискурсивті талдау саласындағы әйгілі американдық ғалым Д. Шифрин лингвистикалық білімнің тек екі парадигмасын анықтайды: ресми (структуралистік) және тілдің табиғаты, зерттеу әдістері мен лингвистикалық талдаудың мақсаттары туралы әртүрлі идеяларға негізделген функционалды (интерактивті).

Функционалдык парадигма, Д. Шифриннің пікірінше, екі негізгі ережеге негізделген: (а) тілдің өзіне қатысты сыртқы болып табылатын функциялары бар; (б) сыртқы функциялар тіл жүйесінің ішкі ұйымдастырылуына әсер етеді. Бұл ережелер функционализмді бір жағынан сыртқы тіл функцияларын ескермейтін және тек тіл жүйесінің ішкі функцияларын зерттеумен шектелетін тәсілдерден, екінші жағынан формализмнен ажыратады.

Д.Шифрин терминологиясындағы функционалдык парадигма В.А. Маслованың антропоцентрлік парадигмасына сәйкес келеді.

XX ғасырдың екінші жартысындағы лингвистикада генеративизмді алмастырған ғылыми білімнің қазіргі парадигмасын сипаттай отырып, әртүрлі авторлар оны әртүрлі атайды: функционалды, формальды-функционалды, коммуникативті, когнитивті, коммуникативті-когнитивті, когнитивті-коммуникативті, когнитивті-дискурсивті, коммуникативті-белсенді және т. б. жоғарыда келтірілген анықтамалардан көрініп тұрғандай, олардың барлығы дерлік бірнеше тілді зерттеуге қолданылатын тәсілдердің көптігін көрсететін компоненттер.

Е. С. Кубрякованың пікірінше, білімнің қазіргі парадигмасы когнитивтік және коммуникациялық синтезді жариялайды, ал когнитивті-бағдарланған немесе коммуникативті-бағдарланған талдаудың зерттеуші таңдаған формасы тек "сипаттау конвенциясы" болып табылады, өйткені когнитивизмді орнатудың когнитивтік-дискурсивті парадигмасы синтезделген, онда коммуникативті парадигманың бастапқы ережелерін ескере отырып түзетіледі.

Е. С. Кубрякова қазіргі лингвистиканың барлық функционалды және когнитивті бағыттарына, "тілдің мәні туралы бірдей емес теорияларға" тән жалпы белгілерді бөліп көрсетеді, олар осы теорияларда әртүрлі жолдармен сынғанымен, табиғи тілді зерттеу кезінде біртұтас "тәртіптік матрица" деп аталатын біртұтас теориялық және әдіснамалық көзқарастарды қалыптастырады. Бұл көзқарастар бастапқы білімнің белгілі бір негізін және қазіргі лингвистика саласындағы идеялар мен тұжырымдамалар үшін "генеративті ортаны" білдіреді.

Е. С. Кубрякова қазіргі лингвистикалық парадигмаға қатысты барлық мектептер мен бағыттар үшін келесі төрт принципті көзқарасты анықтайды;

1) лингвистиканың басқа ғылымдармен байланысқа шығуында, сондай-ақ бірнеше сабақтас ғылымдарды интеграциялауда және жеке үлкен ғылымды ірілендіруде көрінетін экспансионизм;

2) антропоцентризм, оған сәйкес ғылыми объектілер адам үшін олардың рөлі тұрғысынан зерттеледі, бұл ретте антропоцентризм әртүрлі лингвистикалық бағыттарда бірдей емес нысандарды қабылдай алады;

3) зерттеу объектісінің функцияларын, оның мақсатын зерделеу ғылымның орталық проблемасына айналатын функционализм (немесе неофункционализм);

4) қазіргі лингвистиканың тілдің ішкі ұйымдастырылуына, оның жеке модульдеріне және т. б. белгілі бір түсініктеме табу тенденциясы ретінде түсіндірілетін экспланаторизм.

Осылайша, Е. С. Кубрякова "парадигма" және "тәртіптік матрица" ұғымдарын шебер дамытады. Біздің ойымызша, парадигма арқылы ол ғылыми қоғамдастық мойындаған жетістіктерді, яғни теорияларды (когнитивті және коммуникативті), ал тәртіптік матрица арқылы проблемалар мен олардың шешімдерін, яғни әдіснамалық принциптерді қоюдың бірыңғай моделін түсінеді. Жаңа лингвистикалық парадигмадағы когнитивтік және коммуникациялық Интеграция тілді зерттеудің жаңа тәсілдерін қажет етеді, оны сипаттау үшін нотерминологиялық аппараттың жаңа ұғымдарын

калыптастырудың маңыздылығын анықтайды. Когнитивистиканың жетістіктерін пайдалану қажеттілігі айқын.

Қорытындылай келе, лингвистикадағы ғылыми білім парадигмасы деп лингвистикалық қоғамдастықта кеңінен қабылданған белгілі бір тәсіл, теория, модель немесе зерттеу әдісі түсініледі. Тіл білімі полипарадигмалық. Оның көптеген әдістемелік және тұжырымдамалық бағыттары біртұтас түсіндіруді қажет етпейтін күрделі зерттеу объектісінен туындайды.

Ғылым дамуының қазіргі кезеңі жаһандану процесімен сипатталады. Жаһандану сөзсіз жаңа интегралды тәсілдің қалыптасуына әкеледі (к. Уилбер), оның мақсаты ғылыми білім парадигмаларын синтездеу болып табылады.

Интегралды көзқарас тұрғысынан тілді төрт секторға таралған объект ретінде қарастыру керек, оны санаға, тіл жүйесіне, мәдениетке және қоғамға бір уақытта жүгінбей зерттеу мүмкін емес. Лингвистиканың қазіргі парадигмасы-интегралды парадигма. Оның негізінде лингвистиканың әртүрлі салаларының өзара әрекеттесуін ескере отырып, кешенді пәнаралық зерттеу жатыр. Когнитивті-дискурсивті парадигмалингвистикалық Білім (Е. С. Кубрякова) өзекті нұсқа, жалпы интегралды модельдің ерекше жағдайы, атап айтқанда интегралды лингвистика модельдерінің бірі ретінде қарастырылуы мүмкін.

Жалпы лингвистиканың оңтайлы интегралды моделі және атап айтқанда мәтіннің интегралды моделі бағытындағы ізденістер лингвистикалық білімнің интегралды парадигмасы шеңберіндегі заманауи лингвистикалық зерттеулердің перспективалық бағыты болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. См.: Кун, Т. Структура научных революций. М. : Прогресс, 1975. С. 11.
2. См.: Maasen, S. Metaphors and the Dynamics of Knowledge / S. Maasen, P. Weingart. L. ; N.-Y. : Routledge, 2000. P. 83.
3. См.: Кун, Т. Указ. соч.
4. Там же. С. 11.
5. См.: Звездкина, Э. Ф. Теория философии / Э. Ф. Звездкина, В. Ф. Егоров. М. : ЭКСМО, 2004. С. 378.